

پیوندهای اینترنتی از منظر حقوق و فقه امامیه

سید محمدهادی قبولی درافشان*

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۹/۱۷ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۸/۴/۳۱)

چکیده

پیونددهی به محتوای تارنماهای اینترنتی شیوه رایجی است که موجب می‌شود کاربران به راحتی به مطالب موردنظر خود دست یابند. در مورد پیونددهی دو مسئله قابل طرح است؛ اصل آزادی پیونددهی که در توجیه آن به ماهیت آزاد وب جهانی و مجوز ضمنی به دیگران برای پیونددهی به صفحات تارنما، به صرف حضور بی‌قیدوشرط در وب استناد شده است. دلیل عمده مخالفان، حذف درآمدهای تبلیغاتی صفحه نخست تارنمای پیوندشده در برخی پیونددهی‌هاست. مسئله مهم دیگر احتمال نقض حقوق مالکیت ادبی و هنری دارنده مطلب پیوندشده است. ازاین‌رو باید انواع نقض محتمل ناشی از پیونددهی یعنی مستقیم (به مباشرت) و غیرمستقیم (به تسبیب) و حقوق مادی و معنوی را که احتمال نقض آنها به وسیله پیونددهی وجود دارد، بررسی کنیم. جستار حاضر با روش تحلیلی-توصیفی، مفهوم و انواع مختلف پیوندهای اینترنتی و آزادی یا عدم آزادی پیونددهی و ارتباط پیونددهی با حق مؤلف را با رویکردی فقهی و حقوقی بررسی کرده و به این دستاورد رسیده است که همه پیوندها لزوماً ناقض حقوق مالکیت ادبی و هنری نیستند و درآمدهای تبلیغاتی تارنماها را نیز می‌توان از آگهی‌های موجود در صفحات میانی تأمین و پیونددهی را با ابزارهای فناورانه محدود کرد.

واژگان کلیدی

تسبیب، حقوق مادی مؤلف، حقوق معنوی، قاعده لاضرر.

*Email: h.ghaboli@um.ac.ir

۱. مقدمه

پیونددهی^۱ از مهم‌ترین کارکردهای اینترنت است که هدفش برقراری ارتباط بهینه و سریع تارنماهاست. کاربران برای دسترسی به مطالب دو گزینه دارند: مراجعه مستقیم به تارنما با وارد کردن نشانی آن در مرورگر وب و پیونددهی. بدون پیونددهی، کاربران مجبورند به‌منظور دسترسی به مطلب موجود در اعماق تارنما، کدهای نشانگر یکنواخت منبع را دستی وارد کنند که خوشایندشان نیست. با پیونددهی، کاربران می‌توانند به‌راحتی به اطلاعات مورد نیاز دست یابند و برای یافتن مطالب سردرگم نشوند و در نتیجه وقت و هزینه کمتری صرف کنند. همچنین کاربر از وجود تارنمای دیگر مورد علاقه‌اش مطلع می‌شود. پیوندها شکلی از تبلیغات رایگان برای تارنمای پیوندشده محسوب می‌شوند و هدف بهینه کردن تبادل اطلاعات را محقق می‌سازند (Scott, 2002: 357). فوق‌پیوندها برای ارائه خدمات برخاسته از اهمیت اساسی دارد؛ کاربران شبکه‌های اجتماعی با استفاده از فوق‌پیوندها می‌توانند محتوای دیجیتال را به اشتراک بگذارند (Papadaki, 2017: 3).

به دلیل مزایای پیونددهی عده‌ای به اصل آزادی پیونددهی معتقدند. برخی حضور در وب جهانی را مجوز ضمنی پیونددهی می‌دانند. در مقابل، به سبب وجود پیوندهای عمیق که کاربر را مستقیماً به صفحات میانی تارنماها هدایت می‌کند، گفته شده پیونددهی صفحه اصلی این تارنماها را که معمولاً محل تبلیغات تجاری است، نادیده می‌گیرد و موجب کاهش درآمد تبلیغاتی دارنده می‌شود. به‌علاوه، پیونددهی گاهی امکان نقض حقوق پدیدآورنده را فراهم می‌کند (Ginsburg & Budiardjo, 2017: 1). از این رو پرسش اصلی مقاله حاضر این است که آیا پیوند دادن به محتوای تارنماهای دیگر، آزاد است یا خیر و اینکه رابطه پیونددهی و حقوق مالکیت ادبی و هنری چیست.

در خصوص قواعد حقوقی حاکم بر پیوندهای اینترنتی در ایران فقط یک مقاله نگاشته شده (رهبری، نجات‌زادگان، سعید، حمید، ۱۳۹۶: ص ۱۰۹ به بعد) که به رابطه حقوق مادی مؤلف با این پیوندها پرداخته است. وجه تمایز پژوهش حاضر با مقاله مذکور در بررسی آزادی یا عدم آزادی پیونددهی، تحلیل رابطه پیونددهی با حقوق معنوی، تفکیک مسئولیت مدنی ناشی از فعل شخص و نقض مشارکتی، بررسی حقوق اتحادیه اروپایی و حقوق فرانسه و مطالعه فقهی موضوع است.

با توجه به مطالب یادشده، در این مقاله ابتدا مفهوم پیوند و پیونددهی (شماره ۲)، انواع پیوند (شماره ۳) و پیونددهی و ماهیت آزاد وب (شماره ۴) و سپس امکان نقض حقوق مادی و معنوی به‌وسیله پیونددهی (شماره ۵) بررسی می‌شود.

۲. مفهوم پیوند و پیوندهای

براساس تعریفی پیوند عبارت است از ارتباطی از یک منبع وب به منبع وب دیگر. پیوند از دو سو موسوم به لنگر و یک مسیر تشکیل شده است و از لنگر منبع آغاز و به لنگر مقصد منتهی می‌شود که ممکن است هر منبع وبی اعم از تصویر، ویدئو، موسیقی، برنامه، سند html یا یکی از عناصر آن باشد (<https://www.w3.org/TR/REC-html40/struct/links.html>). همچنین پیوند به‌عنوان نشانی الکترونیکی مکتوب در صفحه وب تعریف شده است که به مکان دیگری در همان صفحه یا صفحه متفاوتی در آن تارنما یا تارنمای دیگر اشاره می‌کند (4: Flytzani, 2017). معمولاً ناشر تارنمای پیوندشده از وجود پیوند مطلع نیست، زیرا اصولاً از نظر فنی پیوندهای مستلزم اذن نیست (94: Shelke, 2014).

۳. انواع پیوند

به موجب یک تقسیم‌بندی کلی دو نوع پیوند وجود دارد: پیوند داخلی و پیوند بیرونی. پیوند داخلی دو صفحه تارنمای واحد را به هم متصل می‌کند، درحالی‌که پیوند بیرونی تارنمای متفاوتی را پیوند می‌دهد (7: Lobet, Fortin & Darbon, 2003). از آنجا که پیوندهای داخلی نسبت به اجزا و مطالب تشکیل‌دهنده یک تارنما صورت می‌گیرد، استفاده از آنها معمولاً مشکل خاصی را در زمینه مالکیت فکری مطرح نمی‌کند. از این رو آنچه در ادامه می‌آید، در خصوص پیوندهای دسته دوم یعنی پیوند به تارنماهای دیگر است. دست‌کم انواع زیر از پیوند از طریق زبان نشانه‌گذاری فوق‌متنی^۱ وجود دارد (94: Shelke, 2014). پیوندهای سطحی^۲ یا ساده^۳ کاربرد را به صفحه نخست تارنمای دیگر منتقل می‌کند (3: Papadaki, 2017). پیوندهای عمیق^۴ نوعی فوق پیوند است که روش مرور^۵ مدنظر تارنمای پیوندشده را نادیده می‌گیرد و کاربر را به صفحه‌ای جز صفحه نخست تارنما منتقل می‌کند. به دیگر سخن، پیوند عمیق کاربر را به صفحه داخلی تارنمای دیگر رهنمون می‌شود. بنابراین وجه تسمیه این نوع پیوندها به پیوند عمیق آن است که به‌طور مستقیم به صفحه‌ای فرعی در «عمق» یک تارنما متصل می‌شوند (1291: Sableman, 2001).

1. html
2. Surface Linking.
3. Simple Link.
4. Deep Linking.

۵. منظور از روش مرور، نحوه مشاهده تارنماست. مدیر تارنما ممکن است بخواهد که بازدیدکننده ابتدا صفحه نخست و آگهی‌های موجود در آن را ببیند و سپس به صفحات بعدی منتقل شود. این نوع پیوندهای سبب نادیده گرفتن روش مدنظر مدیر تارنما می‌شود.

در کادربندی^۱ گرداننده تارنما برای بازدیدکنندگان خود این امکان را فراهم می‌کند که از داخل تارنمایش به تارنمای دیگری متصل شوند، درحالی‌که تارنمای موردنظر را در پنجره‌ای با محتوای تارنمای او مثل لوگو یا تبلیغات کادربندی شده نمایش می‌دهد. بنابراین کاربر ممکن است در خصوص منبع مطالبی که مشاهده می‌کند، دچار آشفتگی و سردرگمی شود (Shelke, 2014: 97).

پیوندهای درون‌خطی^۲ یا پیوندهای تصویری^۳ وارد کردن خودکار عناصر اخذشده از تارنمای دیگر را به صفحه تارنمای پیونددهنده ممکن می‌کند. این نوع پیوند به مرورگر بازدیدکننده دستور می‌دهد متن موجود در صفحه را با تصویر مندرج در یک فایل تصویری مجزا تکمیل کند. در چنین حالتی کاربر می‌تواند خود تصویر را ببیند نه پیوند داده‌شده به آن را. در عمل، پیوندهای تصویری نه تنها برای نشان دادن تصویر گرافیکی، بلکه به منظور انعکاس عناصر دیگر مانند ویدئو، صدا، تصویر زمینه یا حتی متن استفاده می‌شوند. فایل محتوی عنصر پیونددهی تصویری ممکن است در همان تارنما یا تارنمای پدیدآورنده دیگر روی وب قرار داشته باشد. در حالت اخیر، یک نسخه موضعی^۴ (داخلی) از فایل در تارنمای قابل مشاهده (پیونددهنده) ایجاد نمی‌شود و صرفاً فایل مذکور هنگام باز شدن صفحه وب قابل مشاهده از طریق ارجاع باز می‌شود (Lukosevicius, 2004: 78). در این نوع پیونددهی نیز کاربر تصور می‌کند مطالب متعلق به صفحه وب اولیه است (Papadaki, 2017: 3).

۴. پیونددهی و ماهیت آزاد وب

تیم برنرزیلی، مخترع وب جهانی، اعتقاد دارد پیونددهی آسان و آزاد در بطن اینترنت نهفته است. هدف برنرزیلی از اختراع وب جهانی و زبان نشانه‌گذاری فوق‌متنی به‌عنوان ستون فقرات آن، تلاش به‌منظور تسهیل برقراری ارتباط رایانه‌ها و تبدیل این ارتباطات به امری بدیهی مانند ارتباطات موجود در مغز انسان بود. وی کوشید اتصالاتی بدیهی ایجاد کند که اجازه دهد رایانه‌ها، شبکه‌ها، سیستم‌های عامل و دستورها به‌گونه‌ای عمل کنند که کاربران بتوانند مستقیماً ارتباط برقرار کرده و به اطلاعات دسترسی پیدا کنند (Sableman, 2001: 3).

وی اظهار داشته است وب طراحی شد تا فضایی جهانی از اطلاعات باشد، بنابراین وقتی یک بوک مارک یا پیوند فوق‌متن ایجاد می‌کنید، باید بتوانید آن پیوند را مطلقاً به هر نوع اطلاعاتی که با استفاده از شبکه‌ها قابل دسترسی باشد، برقرار کنید. اگر چیزهایی باشد که افراد نتوانند به آنها پیوند دهند، وب قدرتش را از دست می‌دهد. جهانی بودن وب ابعاد متعددی

1. Framing
2. inline linking; also: embedded linking.
3. IMG (IMaGE) linking
4. local copy

دارد. افراد باید بتوانند به یک ایده بسیار کوتاه احمقانه، یک اثر هنری بسیار زیبا، یک صفحه کاملاً شخصی و همچنین چیزی که در دسترس همه است، پیوند دهند. به نظر برنرزی، آزادی یک ناشر وب در پیوند دادن به هر نوع اطلاعات قابل دسترس در شبکه‌ها یک فرض حقوق فطری عصر رایانه است (<https://www.w3.org/1998/02/Potential.html>).

برخی گفته‌اند که بیشتر کاربران اینترنت پیوندها را از هر نظر مطلوب می‌دانند و هر طرح قانونی که هدف از آن مجازات یا محدود کردن چنین نمایه‌ها، نقشه‌های راه مفید و ... باشد، آنها را دچار حیرت می‌کند. برخی ممنوعیت پیونددهی بدون اذن به صفحات وب را به ممنوعیت عرضه کتاب در یک کتابخانه محلی بدون اذن نویسنده تشبیه کرده‌اند. بیشتر پیونددهندگان و حتی مدیران تارنماهای پیوندشده پیوندها را به دلایل تجاری، پرستیژی و آسانی مرور اینترنت برای خود مفید می‌دانند، زیرا مثلاً موجب افزایش آمار بازدیدکنندگان صفحات آنها می‌شود (Sableman, 2001: 4). برخی نویسندگان در تأیید اصل آزادی پیونددهی به رأی دادگاه تجاری نانت فرانسه استناد می‌کنند که براساس آن فلسفه وجودی اینترنت و اصول عملکرد آن اقتضا دارد که بتوان پیوندهای فوق‌متن بین تارنماها را آزادانه برقرار کرد (Lobet, Fortin & Darbon, 2003: 34).

برخی صاحب‌نظران ممنوعیت پیونددهی را موجب محدودیت آزادی بیان می‌دانند (<http://www.oov.no/eng/ws2.html>) که مختل‌کننده عملکرد موتورهای جست‌وجو و یکی از کاربردهای سودمند اینترنت یعنی جست‌وجوی آسان اطلاعات را محدود می‌کند. بعضی در موافقت با آزادی پیونددهی گفته‌اند حتی اگر حق مؤلف نفع فوق‌العاده مهمی باشد، نباید به منافع عمومی دیگر مانند عملکرد مناسب اینترنت لطمه بزند (Lukosevicius, 2004: 90). برخی ممنوعیت پیونددهی را مخالف حق دسترسی آزاد به اطلاعات می‌دانند (Shelke, 2014: 126). البته همان‌طور که برخی نویسندگان گفته‌اند، آزادی پیونددهی، مانند آزادی بیان، نامحدود نیست و اعمال بی‌قید و شرط آن ممکن است ناقض حقوق دیگری چون مالکیت فکری یا حریم خصوصی باشد (Strowel, 2002: 110).

در مورد پیونددهی عمیق، مخالفان با تمسک به دلیل اقتصادی گفته‌اند چون تبلیغات تجاری معمولاً در صفحه اول تارنماست، ارجاع مستقیم کاربر به صفحات میانی، دارنده حق مؤلف را از درآمد تبلیغاتی محروم می‌کند (Lobet, Fortin & Darbon, 2003: 36; Lukosevicius, 2004: 90). در پاسخ استدلال شده که اگرچه نظریه حقوق طبیعی تأیید می‌کند که پدیدآورنده بتواند اثرش را مدیریت کند و از منافعش بهره‌مند شود، محدودۀ چنین مدیریتی مشخص نیست. از این‌رو اوضاع و احوال مرتبط که مدیریت بر اثر پدیدآورنده را ممکن یا محدود

می‌کنند، باید لحاظ شوند.^۱ در نتیجه، باید مشخص شود دارنده حق مؤلف می‌تواند نسبت به اثرش کنترل کافی داشته باشد و از آن درآمد منصفانه‌ای دریافت کند که منافع اشخاص دیگر یا منافع جامعه (حتی منافع ضمنی) را به‌طور کلی نقض نمی‌کند یا خیر. به اذعان برنامه‌نویسان، ابزار فنی جلوگیری از پیونددهی وجود دارد، از این‌رو استفاده نکردن از آنها مجوز پیونددهی است. به‌علاوه، مدیر تارنما می‌تواند در صفحات میانی تبلیغات تجاری درج کند، بنابراین در ازای مطالب مشمول حق مؤلف نوعی پاداش دریافت دارد (Lukosevicius, 2004: 90). البته عدم استفاده از ابزار مذکور را حداکثر می‌توان اماره مجوز ضمنی پیونددهی و صرف‌نظر کردن از درآمدهای تبلیغاتی صفحه نخست دانست. برخی نویسندگان معتقدند حضور و انتشار مطالب در وب با علم به احتمال پیونددهی توسط تارنماهای دیگر به‌منزله مجوز ضمنی پیونددهی است، البته به معنی مجوز ضمنی کپی بخشی از مطالب یا تمام آنها نیست (Strowel, 2002: 110).

از منظر فقهی می‌توان گفت صرف حضور در وب جهانی به معنای اقدام بر پذیرش پیونددهی است و شخص باید براساس قاعده اقدام (بجنودی، ۱۴۰۱ق: ۹۱) به آثار و لوازم اقدامش پایبند باشد. در صورت عدم رضایت دارنده تارنما به برقراری پیوند با تارنمایش امکان استفاده از فناوری‌های محدودکننده پیونددهی برای وی فراهم است.

در پاسخ به استدلال کسانی که ممکن است با استناد به قاعده نفی ضرر، پیونددهی را موجب ورود ضرر به صاحبان صفحات اصلی تارنماها به‌دلیل نادیده گرفته شدن تبلیغات و کاهش درآمد تبلیغاتی بدانند، می‌توان گفت صاحبان تارنماها در صورت عدم تمایل به پیونددهی می‌توانند از فناوری‌های محدودکننده بهره ببرند و از پیونددهی جلوگیری کنند. در توضیح باید گفت که بحث ورود ضرر به صاحبان صفحات اصلی تارنما که صرفاً ممکن است به‌عنوان یک احتمال توسط آنها مطرح شود، با استناد به قاعده لاضرر منتفی است، زیرا اختیار صاحبان صفحات مذکور بر امتناع از پیوندها دلیل قاطعی بر این است که آنها می‌توانند در صورت عدم تمایل بر پیونددهی به‌راحتی از آن جلوگیری کنند و نوبت به استناد به قاعده لاضرر نخواهد رسید؛ ضمن اینکه در تحلیلی دیگر می‌توان جواز پیونددهی در وب جهانی را بر مبنای شرط ضمنی ارتکازی^۲ پذیرفت. حضور در وب جهانی به معنای پذیرش شرط ضمنی

۱. برای مطالعه بیشتر در خصوص نظریه حقوق طبیعی و سایر مبانی مالکیت فکری ن.ک: حکمت‌نیا، ۱۳۸۶: ۱۹۶ به بعد.
 ۲. ارتکاز به فکر ثابتی گفته می‌شود که در ذهن به‌گونه‌ای نفوذ کرده است که دست کشیدن از آن حتی با وجود دلیل خلاف آن به‌راحتی امکان‌پذیر نیست (حسینی سیستانی، ۱۴۲۲ق: ۲۴۹). شرط ضمنی ارتکازی اصطلاحی است که توسط اندیشمندان معاصر فقه مطرح شده و مهم‌ترین دلیل حجیت آن بنای عقلاست. برخی از استادان فقه و حقوق (محقق داماد، ۱۳۸۸: ۲۸۴) در تعریف شرط یادشده گفته‌اند که شرط ضمنی ارتکازی به آن دسته از شروط ضمنی اطلاق می‌گردد که در قرارداد تصریح

مجوز پیونددهی است که با مقتضای فضای وب جهانی سازگار است. آنچه گفته شد راجع به حذف درآمدهای تبلیغاتی مدیر تارنمایی است که به آن پیوند داده شده است. اما اگر مطالب تارنمای مذکور از حق مؤلف برخوردار باشند، صرف حضور در وب را نمی‌توانیم حاکی از اذن صاحب حق در بهره‌برداری از حقوق متعلق به اثر بدانیم.

شایان ذکر است که براساس دیدگاهی که معتقد است قاعدهٔ لاضرر^۱ علاوه‌بر نفی حکم، اثبات یا جعل حکم نیز می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۴۱۱ق: ۸۶)، لازم است قوانین دقیقی در خصوص احکام مربوط به پیونددهی توسط قانونگذار وضع شود، زیرا در غیر این صورت خلأ قانونی سبب ورود ضرر به افراد به‌سبب فقدان مقررات در زمینهٔ مذکور می‌شود.

با عنایت به مطالب مذکور وقتی از آزادی پیونددهی یا مجوز ضمنی برای این کار سخن می‌گوییم، منظور مشروعیت نفس پیونددهی است، درحالی‌که موضوع نقض حق مؤلف ابعاد گسترده‌تری دارد و برای یافتن حکم هر مورد و احراز نقض باید اوضاع و احوال خاص را بررسی کرد. پس ضروری است امکان نقض حقوق مختلف پدیدآورنده از طریق پیونددهی را جداگانه تحلیل کنیم.

۵. بررسی امکان نقض حقوق مادی و معنوی از طریق پیونددهی

نقض حقوق پدیدآورنده از طریق پیونددهی ممکن است به مباشرت (نقض مستقیم) یا تسبیب (نقض غیرمستقیم) صورت گیرد. از این‌رو در این قسمت هر یک از این دو احتمال به‌ترتیب بررسی می‌شود. شایان ذکر است که موضوع کلی نقض حقوق پدیدآورنده از حوصلهٔ این نوشتار خارج است و مجال دیگری را می‌طلبد.^۲

۵.۱. مباشرت پیوندهنده در نقض (نقض مستقیم)

هنگام پیوند دادن به محتوای حمایت‌شده دیگری برخی حقوق مادی و معنوی پدیدآورنده در معرض نقض قرار می‌گیرند. در ذیل به بررسی امکان نقض این حقوق می‌پردازیم.

نشده‌اند، اما قصد مشترک طرفین نسبت به آنها احراز شده باشد. برای مطالعهٔ بیشتر در این زمینه رک: خوئی، ۱۴۱۲ق: ۴۸؛ تبریزی، ۱۴۱۶ق، ج ۴: ۵۳؛ اسماعیلی و توکلی کیا، ۱۳۹۱: ۹ به بعد.

۱. برای مطالعهٔ بیشتر نظریات فقیهان در خصوص مفاد این قاعده رک: آخوند خراسانی، ۱۴۰۹ق: ۳۸۰؛ اصفهانی، ۱۴۱۰ق: ۱۸؛ عراقی، ۱۴۱۸ق: ۱۷؛ خوانساری، ۱۳۷۳: ۱۹۸؛ انصاری، بی‌تا: ۵۳۳؛ مشکینی اردبیلی، ۱۴۱۳ق: ۳۴۹؛ خمینی، بی‌تا: ۶؛ محقق داماد، ۱۴۰۶ق: ۱۳۱؛ نراقی، ۱۴۱۷ق: ۴۳؛ حسینی مراغی، ۱۴۱۷ق: ۳۰۳؛ سیستانی، ۱۴۱۴ق: ۹؛ کاشف الغطاء، ۱۴۲۲ق: ۶۱؛ بهرامی احمدی، ۱۳۹۰: ۳۴۵.

۲. برای مطالعهٔ بیشتر در این زمینه ن.ک: عیسایی تفرشی و حکمت‌نیا، ۱۳۸۳: ۱۱۰-۹۱؛ زرکلام، ۱۳۸۷: ۳۰۳ به بعد؛ محسنی و قبولی درافشان، ۱۳۹۴: ۲۸۶ به بعد.

۵.۱.۱. حقوق مادی

حقوق مادی که احتمال نقض آنها از طریق پیونددهی وجود دارد عبارت‌اند از: حق تکثیر و حق عرضه.

۵.۱.۱.۱. حق تکثیر

انتشار و تکثیر اثر از مصادیق مهم بهره‌برداری مالی محسوب می‌شود که عبارت است از ساختن یا تهیه نمونه‌هایی از اثر اصلی (محسنی و قبولی درافشان، ۱۳۹۴: ۱۲۸). پرسش این است که آیا پیوند دادن به مطلب موجود در تارنمای دیگری تکثیر محسوب می‌شود یا خیر؟ در آمریکا، دادگاه کالیفرنیا در پرونده معروف *Ticketmaster Corp. v. Tickets.Com, Inc* به این موضوع پرداخته است: خواننده پیوندهای عمیقی با صفحات رزرو بلیت در داخل تارنمای خواهان برقرار کرده بود. حق فروش این بلیت‌ها منحصراً در اختیار خواهان بود. خواهان دعوی نقض حق مؤلف اقامه و ادعا کرد که پیونددهی عمیق، اطلاعات اساسی را از صفحات داخلی تارنمایش کپی و اقتباس کرده است. دادگاه ادعای نقض حق مؤلف را رد کرد، زیرا پیونددهی فوق‌متن فی‌نفسه ناقض قانون حق مؤلف نیست، چون کپی انجام نمی‌گیرد. مشتری به‌طور خودکار به صفحه‌ی خاص و اصیل پدیدآورنده منتقل می‌شود. دادگاه بیان داشت فریبی در خصوص موقوف وجود ندارد. این عمل شبیه استفاده از نمایه‌ی کارت‌ی یک کتابخانه برای رجوع به منابع خاص است که البته سریع‌تر و بهینه‌تر انجام می‌گیرد (Ginsburg & Budiardjo, 2017, fn.109). به‌علاوه، تکثیری که در جریان مشاهده مطلب پیوندشده صورت می‌گیرد، بر روی حافظه موقت کاربر انجام می‌گیرد. این تکثیر هم ناقض حق تکثیر پدیدآورنده نیست، زیرا درحالی‌که ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی ایران، حق تکثیر آثار الکترونیکی را منحصراً متعلق به پدیدآورنده می‌داند، به موجب ماده ۶۳ همان قانون: «اعمال موقت تکثیر، اجرا و توزیع اثر که جزء لاینفک فراگرد فنی پردازش داده پیام در شبکه‌ها است از شمول مقرره فوق خارج است».

۵.۱.۱.۲. حق عرضه

عرضه یک اثر عبارت است از به اطلاع عموم رسانیدن آن به هر نحوی غیر از آنچه موجب حق تکثیر است (کلمه، ۱۳۸۵: ۱۳۲). براساس تعریف دیگر، عرضه «به معنای ارائه اثر فکری و هنری به مردم است تا از وجود آن اطلاع پیدا کرده و در صورت تمایل آن را به‌دست آورند» (امامی، ۱۳۸۶: ۱۸۰). براساس ماده L122-2 قانون مالکیت فکری فرانسه عرضه عبارت است از «عرضه اثر به عموم با هر فرایندی». پس عرضه مفهوم وسیعی دارد و عرضه اثر به عموم به هر شیوه‌ای را در برمی‌گیرد (محسنی و قبولی درافشان، ۱۳۹۴: ۱۴۰). تغییر فناوری موجب تغییر ماهیت

انتقال و نیز عموم شده و به‌طور عمده، سه نوع عرضه را ممکن کرده است: اجرای عمومی به معنی اجرای اثر در حضور مخاطبان، انتقال از طریق شبکه کابلی و پخش بی‌سیم (Ashok, 2010: 51).

حال باید پرسید که برقراری پیوند به‌ویژه پیوندهای عمیق به آثار، نوعی عرضه و ارائه اثر به عموم به حساب می‌آید یا خیر.

طبق رویه قضایی تثبیت‌شده دیوان دادگستری اروپایی مفهوم عرضه به عموم^۱ دو معیار دارد: «عمل عرضه» اثر مورد حمایت و عرضه آن اثر به «عموم» (Tanghe, 2016: 1216). در پرونده Svensson and Others v Retriever Sverige AB (C-466/12) دیوان این موضوع را بررسی کرد که برقراری فوق‌پیوند به تارنمای ثالث عرضه به عموم براساس ماده (۱) ۳ دستورالعمل حق مؤلف ۲۰۰۱ است یا خیر. در این پرونده، مقالات روزنامه‌ای خواهان‌ها روی تارنمای رایگان یک روزنامه قرار گرفته و تارنمای دیگری پیوندهایی را به این مقالات داده بود. خواهان‌ها مدعی نقض حق مؤلف بودند (Flytzani, 2017:18). به عقیده دیوان برای تحقق معیار نخست کافی است اثر برای عموم قابل دسترسی شود، به‌گونه‌ای که اشخاص تشکیل‌دهنده این عموم، صرف‌نظر از استفاده یا عدم استفاده از این امکان، بتوانند به آن دسترسی پیدا کنند و در این پرونده، برقراری پیوند به آثار حمایت‌شده، {مصادق} قابل دسترسی کردن و در نتیجه، عمل عرضه به مفهوم بند ۱ ماده ۳ دستورالعمل ۲۰۰۱ است. مخاطب عمل عرضه‌ای که مدیر یک تارنما از طریق پیوندها انجام می‌دهد، همه مخاطبان بالقوه آن تارنما هستند، یعنی تعداد نامعین و زیادی از اشخاص. در این اوضاع و احوال، مدیر، عمل عرضه به عموم را انجام می‌دهد.

در ادامه دیوان ضرورت اذن دارندگان حق مؤلف را به دو شرط منوط کرده است؛ استفاده از ابزار عرضه متفاوتی نسبت به ابزار عرضه اولیه (که در این پرونده محقق نشده، زیرا هر دو از اینترنت استفاده کرده‌اند) و عرضه به عموم جدید، یعنی کسانی که دارندگان حق مؤلف هنگام ارائه اولیه آثار مدنظر نداشته‌اند. به نظر دیوان، در این پرونده قابل دسترسی کردن آثار از طریق پیوند موجب عرضه آثار به عموم جدید نمی‌شود. عمومی که مخاطب عرضه اولیه بود، عبارت بود از همه بازدیدکنندگان بالقوه تارنمای مربوط، زیرا با عنایت به اینکه دسترسی به آثار موجود بر روی آن تارنما مقید به هیچ‌گونه اقدامات محدودکننده‌ای نبوده است، همه کاربران اینترنت می‌توانستند به آنها دسترسی آزاد داشته باشند. وقتی همه کاربران یک تارنما که آثار از طریق پیوند به آنها ارائه شده است، بدون دخالت مدیر این تارنما می‌توانستند به آثار در تارنمایی که ابتدا بر روی آن قرار گرفته‌اند دسترسی یابند، کاربران این تارنما را باید

به‌عنوان مخاطبان عرضه اولیه و در نتیجه بخشی از عموم مدنظر دارندگان حق مؤلف هنگام اولین عرضه تلقی کرد. از این رو چون عموم جدیدی وجود ندارد، اذن دارندگان حق مؤلف برای عرضه به عموم لازم نیست. در پرونده Bestwater^۱ دیوان در مورد فوق‌پیوندهایی که از تکنیک قاب‌بندی استفاده می‌کردند، به همین نتیجه رسید (Tanghe, 2016: 1217).

در پرونده GS Media ناشر مجله‌ای به عکاسی سفارش تهیه عکس‌هایی از یک شخصیت مشهور رسانه‌ای هلندی را برای انتشار آنها در مجله داد. شخص یادشده به ناشر مجوز انحصاری انتشار عکس‌ها و اعمال حق مؤلفش را داد. مع‌ذلک، متعاقباً سردبیران یک تارنمای معروف خبری متعلق به جی اس مدیا عکس‌ها را در یک پیام ارسالی از شخصی با نام مستعار از طریق یک فوق‌پیوند که به یک فایل ذخیره داده برخط ارجاع می‌داد، دریافت کردند.

با وجود درخواست‌های مکرر ناشر از جی اس مدیا مبنی بر جلوگیری از انتشار عکس‌ها در تارنما و پس از انتشار، حذف پیوندهای منتهی به عکس‌ها، جی اس مدیا سه مقاله مرتبط با عکس‌های شخصیت مذکور را در تارنمایش منتشر کرد. این مقالات با پیوندی همراه بود که کاربران را به تارنماهای مختلفی هدایت می‌کرد که امکان دانلود عکس‌های آن شخصیت را می‌داد. ناشر علیه جی اس مدیا اقامه دعوا کرد که در نهایت موجب شد دیوان عالی هلند از دیوان اروپایی سؤال کند که فراهم کردن پیوند به آثار مورد حمایتی که آزادانه روی تارنمای دیگری بدون رضایت دارنده حق مؤلف قابل دسترسی‌اند، عرضه به عموم در مفهوم بند ۱ ماده ۳ دستورالعمل ۲۰۰۱/۲۹ محسوب می‌شود یا خیر. تفاوت این پرونده با دو پرونده قبلی نارضایتی دارنده حق مؤلف در خصوص انتشار اولیه اثر بود (Tanghe, 2016: 1223).

به عقیده دیوان، برای تعیین اینکه برقراری فوق‌پیوند به آثار حمایت‌شده که بدون اذن مؤلف، آزادانه بر روی تارنمای دیگری قرار گرفته‌اند، عرضه به عموم در مفهوم ماده (۱) ۳ دستورالعمل 2001/29/EC محسوب می‌شود یا خیر، باید به این پرسش پاسخ دهیم که آیا شخصی که از انتشار غیرقانونی آثار در تارنمای دیگر یا شخصی که عرفاً باید از این امر مطلع می‌بوده پیوندها را بدون نیت کسب منفعت مالی برقرار کرده است یا برعکس، پیوندها به قصد کسب منفعت مالی ایجاد شده‌اند که در حالت اخیر، باید فرض کنیم که پیونددهنده از انتشار غیرقانونی آثار مطلع بوده است (CASE C-160/15 GS MEDIA:10).

۵.۱.۲. حقوق معنوی

به‌طور کلی احتمال نقض دو مصداق از حقوق معنوی حقوق وجود دارد: حق انتساب اثر و حق تمامیت اثر.

1. Case C-348/13 BestWater International GmbH v Michael Mebes and Stefan Potsch

۵.۱.۲.۱. حق انتساب اثر

یکی از حقوق مؤلف این است که «آفرینش فکری او به خود او نسبت داده شود» (کلومبه، ۱۳۸۵: ۸۵). به موجب حق انتساب یا به تعبیر دیگر حق حرمت نام و عنوان پدیدآورنده (محسنی و قبولی درافشان، ۱۳۹۴: ۱۷۹)، پدیدآورنده همواره می‌تواند درج نام، عناوین یا سمت خود را بر روی نسخه‌های اثر یا اعلام آن را به‌هنگام عرضه و نمایش عمومی اثرش مطالبه کند (زرکلام، ۱۳۸۷: ۱۱۴). این حق در ماده ۱۸ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان ۴۸ (قانون ۴۸) به رسمیت شناخته شده است. استفاده از پیوندهای عمیق ممکن است موجب نقض حق انتساب اثر شود، زیرا در صفحات پیوند داده شده ممکن است ذکر از پدیدآورنده به میان نیامده باشد (Lobet, Fortin & Darbon, 2003: 36; IPNESS, 2011: 6). اما در پیوندهای ساده، آدرس صفحه‌ای که از طریق پیوند مشاهده می‌شود، در ستونی که برای این کار در نظر گرفته شده است، ظاهر می‌شود؛ هرچند در اینجا هم تردید شده است که درج آدرس صفحه موجب رعایت حق انتساب اثر باشد (Lobet, Fortin, Darbon & 2003: 36).

در پرونده *Shetland Times Ltd. v. Dr. Jonathan Wills and Zetnews Ltd* در انگلستان، خواننده عین سرخط‌های خبری رقیب خود یعنی *Shetland Times* را به‌عنوان پیوند بر روی تارنمای خود قرار داد. این پیوندها بازدیدکنندگان را به اخبار موجود در صفحات میانی تارنمای خواهان منتقل می‌کرد و به این ترتیب صفحه نخست تارنما و تبلیغات مندرج در آن را نادیده می‌گرفت. خواهان مدعی نقض حق مؤلف بود و از دادگاه درخواست صدور قرار منع کرد. دلیل عملی این دعوا این بود که خواهان انتظار داشت در صفحه اولش فضای تبلیغاتی بفروشد و در صورت توانایی کاربران بر خواندن مستقیم اخبار و نادیده گرفتن صفحه اول، این نفع تجاری از دست می‌رفت. از آنجا که در انگلستان سرخط خبری روزنامه می‌تواند اثر ادبی تلقی شود و تکثیر آن به شکل الکترونیکی نقض حق مؤلف است، دادگاه قرار منع صادر کرد (Yang, 2010: 37). متعاقباً با سازش طرفین، خواهان به خواننده اجازه داد به تارنمایش پیوند دهد، مشروط بر اینکه خواننده زیر هر سرخط پیوند داده شده، آنها را به خواهان منتسب کند. انتساب بدین صورت بود: خبری از "*Shetland Times*" و لوگوی خواهان در کنار هر پیوند ظاهر می‌شد. هر کدام از این انتساب‌ها به صفحه نخست خواهان پیوند داده می‌شد (Scott, 2002: 360).

۵.۱.۲.۲. حق تمامیت اثر

براساس ماده ۱۹ قانون ۴۸: «هر گونه تغییر یا تحریف در اثرهای مورد حمایت این قانون و نشر آن بدون اجازه پدیدآورنده ممنوع است». مفهوم مخالف این ماده بیانگر امکان تغییر اثر با اذن

پدیدآورنده است، ولی بدیهی است که تحریف با اذن پدیدآورنده مصداق ندارد (محسنی و قبولی درافشان، ۱۳۹۴: ۱۸۵). در واقع، «سرنوشت اثر فکری باید تابع نظر آفریننده آن باشد و نه اسیر اراده افراد و زمان» (کلومبه، ۱۳۸۵: ۸۹). برخی نویسندگان معتقدند پیوند عمیق، که عموم را به صفحه‌ای از یک تارنما که در کلیتش می‌تواند به‌عنوان یک اثر تلقی شود منتقل می‌کند، می‌تواند موجب تحریف اثر شود، به‌خصوص در موردی که بنا بوده باشد که اثر مذکور به روشی خاص مشاهده یا بازدید شود. همچنین یک مجموعه پیوند بدین‌علت که خطر برقراری ارتباط بین آثار فکری پدیدآورندگانی با دیدگاه‌های متفاوت را در بردارد، ممکن است مورد اعتراض قرار گیرد (Lobet, Fortin & Darbon, 2003: 36).

در خصوص ایراد نخست، نگارنده نیز امکان حمایت از تارنما را به‌عنوان اثر فکری می‌پذیرد^۱، اما به‌نظر می‌رسد برقراری پیوند لطمه‌ای به تمامیت تارنما وارد نمی‌کند، زیرا تنها کاربر به صفحه خاصی از آن منتقل شده است. اگر دارنده روش خاصی را برای مرور در نظر بگیرد، زمانی تمامیت تارنما نقض می‌شود که روش مرور نیز مشمول حق مؤلف باشد، درحالی‌که این معقول نیست، مانند اینکه نویسنده کتابی از خوانندگان بخواهد حتماً خواندن کتاب را از صفحه نخست شروع کنند. ایراد دوم منطقی‌تر به‌نظر می‌رسد، زیرا گاه پیوند از طریق تارنمای هرزه‌نگاری صورت می‌گیرد (IPNESS, 2011: 6).

۵.۲. تسبیب در نقض (نقض غیرمستقیم)

شخصی که پیوند برقرار می‌کند، ممکن است به‌سبب تشویق یا مساعدت شخص ثالث به نقض حق مؤلف مسئول باشد که نقض مشارکتی^۲ نامیده می‌شود و نوعی نقض غیرمستقیم^۳ یا ثانوی^۴ است (Rodasovleju, 2016: 17). البته تحقق این مسئولیت منوط به دو شرط است: پیونددهنده در خصوص اینکه به نقض مستقیم توسط دیگری کمک می‌کند، علم داشته یا باید علم می‌داشته است (Papadaki, 2017: 9; Lukosevicius, 2004: 88)؛ نقض مستقیم حق مؤلف توسط کاربر ارتکاب یافته باشد (Rodasovleju, 2016: 17). اما باید دید که با مرور ساده بر روی اینترنت حق مؤلف دیگری نقض می‌شود؟ در بالا گفتیم که کپی حاصل از مرور تارنما نقض محسوب نمی‌شود، ضمن اینکه ممکن است استفاده کاربر از اثر مشمول استفاده منصفانه و لذا مجاز باشد (Sableman, 2001: 12).

۱. در تأیید این نظر رک: زرکلام، ۱۳۸۷: ۳۲۰.

2. Contributory infringement.
3. Indirect infringement
4. Secondary infringement

از طرف دیگر، اینترنت ممکن است برای اهداف نامشروع مانند انتشار مطالب ناقص حق مؤلف به کار رود. فرض کنیم تارنمایی کاربران را قادر می‌کند نسخه‌های غیرقانونی آثار موسیقایی را در قالب فایل mp3 دانلود کنند. بی‌شک این تارنما ناقص حق مؤلف و حقوق مجاور است. از نظر عرف، کاربری که نسخه‌های غیرقانونی را با بداند حق مؤلف دیگری را نقض می‌کند. از این رو اگر شخصی در صفحه‌اش پیوندی به تارنمای غیرقانونی مذکور برقرار کند، آگاهانه کاربران را تشویق می‌کند که نسخه‌های غیرقانونی فایل‌های mp3 را دانلود و حق مؤلف دیگری را نقض کنند (Lukosevicius, 2004: 88). در این حالت ممکن است مسئولیت مشارکتی به سبب تشویق یا تسهیل نقض محقق شود.

در پرونده *Paramount v Sky*^۱ دادگاه عالی انگلستان برای مسئول شناختن پیوندهندگان اعلام کرد که خوانندگان امکان انجام فعالیت‌های ناقص توسط اشخاص ثالث را فراهم کرده و علم واقعی به استفاده از خدمات خود برای نقض حق مؤلف داشته‌اند. دیوان عالی هلند نیز در پرونده *Geenstijl* که تارنمای *Geenstijl* وظیفه مراقبت را نقض کرده، به این مفهوم که با وجود آگاهی از غیرقانونی بودن عرضه عکس‌ها به عموم، پیوندهایی را به آنها برقرار و دسترسی به آنها را تسهیل کرده است. به همین ترتیب، دیوان عالی نروژ اعلام کرده است که پیوندهایی به فایل‌های غیرقانونی mp3 نقض مشارکتی محسوب می‌شود. در ایتالیا هم به مسئولیت مشارکتی استناد شده است (Papadaki, 2017:17).

از منظر فقهی در بحث تسبیب ممکن است این مسئله مطرح شود که چون پیوندهایی سبب ورود ضرر و خسارت به صاحبان تارنماها می‌شود، از این رو شخص پیوندهنده را باید براساس قاعده تسبیب ضامن و در نتیجه، پیوندهایی را ممنوع بدانیم. در این زمینه باید بین دو مورد تفکیک قائل شویم. گاهی مطالب موجود در یک تارنما ناقص حق مؤلف است. در این صورت، همان‌طور که از آرای مذکور به خوبی برمی‌آید، باید پیوندهنده را از باب تسبیب مسئول بشناسیم. البته چنانچه تقصیر پیوندهنده سبب انحصاری ورود زیان به زیان‌دیده باشد، باید به حکم عدالت و منطبق تنها وی را ضامن دانست.^۲ اما گاهی مطالب مشمول حق مؤلف توسط خود وی، با علم به احتمال نقض حق توسط کاربران، در تارنمایش قرار داده شده است. در این حالت نمی‌توانیم پیوندهنده را صرفاً به دلیل پیوندهایی مسئول بدانیم. در واقع، ضامن به موجب تسبیب هنگامی محقق می‌شود که زیان‌دیده با علم به احتمال ورود زیان، به ضرر خود اقدام نکرده باشد. درحالی‌که صاحب تارنما با حضور خود در وب جهانی به صورت

1. *Paramount Home Entertainment International Ltd v British Sky Broadcasting Ltd* [2014] ECDR 7.

۲. برای مطالعه بیشتر در این زمینه ن.ک: صفایی، ۱۳۸۹: ۱۹۴ به بعد؛ قاسم‌زاده، ۱۳۸۷: ۸۹؛ باریکلو، ۱۳۹۲: ۱۳۲.

ضمنی اقدام بر پذیرش پیونددهی کرده و از این رو از این نظر نمی‌توان دیگری را سبب ورود ضرر به وی دانست. مگر اینکه صاحب تارنما از تدابیر فنی برای جلوگیری از پیونددهی استفاده کند و پیونددهنده با از بین بردن یا بی‌اثر کردن این تدابیر، به مطالبی پیوند دهد که مشمول حق مؤلف هستند. در این صورت، پیونددهنده به دلیل فراهم کردن سبب نقض حق مؤلف، مسئول خواهد بود. بنابراین آنچه از عموماً و اطلاعات فقهی به دست می‌آید، جواز پیونددهی است که بر مبنای شرط ضمنی ارتکازی و قاعده اقدام نیز قابل تأیید است.

۶. نتیجه

در مورد مجاز بودن پیونددهی دو نظر وجود دارد؛ عده‌ای معتقدند که با توجه به سهولت دستیابی به صفحات وب توسط کاربران و بی‌نیازی آنها از وارد کردن آدرس کامل صفحه و ماهیت وب به عنوان رسانه‌ای آزاد، باید اصل را بر آزادی پیونددهی گذاشت. در مقابل، دیگران بر این اعتقادند که پیونددهی به صفحات داخلی تارنماها موجب نادیده گرفتن صفحه نخست آنها می‌شود که معمولاً فضایی از آن به تبلیغات تجاری اختصاص یافته است. به علاوه، امکان نقض حق مؤلف پدیدآورندگان مطالب پیوندشده نیز وجود دارد. پس لازم است پیونددهی با اجازه قبلی پدیدآورنده صورت گیرد. در پاسخ به این پرسش‌ها دیدیم که وب جهانی مبتنی بر آزادی ارتباط است و مدیران تارنماها می‌توانند در صفحات داخلی نیز تبلیغ کنند یا با استفاده از فناوری‌های مربوط، مانع پیونددهی به محتوای صفحات میانی تارنمای خود شوند. از نظر فقهی، قاعده لاضرر نمی‌تواند مانع پیونددهی باشد، زیرا مدیر تارنمایی که با علم به امکان پیونددهی وارد وب جهانی می‌شود، به نوعی به ضرر خود اقدام کرده، ضمن اینکه فناوری‌های جلوگیری از پیونددهی هم در دسترس است. به علاوه، می‌توان حضور بی‌قید و شرط در وب را حاکی از پذیرش مقتضیات وب از قبیل پیونددهی دانست. حقوق مادی و معنوی که احتمال نقض آنها از طریق پیونددهی وجود دارد عبارت‌اند از حق تکثیر، حق عرضه، حق انتساب و حق حرمت اثر. در مورد دغدغه نقض این حقوق، مشخص شد که همه پیوندها حقوق پدیدآورنده را نقض نمی‌کنند. البته اگر خود مطلب پیوندشده ناقض حق مؤلف باشد، ممکن است پیونددهنده در حقوق ایران و فقه امامیه از باب تسبیب و در حقوق کشورهای دیگر، به دلیل نقض مشارکتی، مسئول شناخته شود. با رعایت مواد یادشده، پیونددهی عنصری مطلوب در وب است که توسعه منطقی آن گسترش ارتباطات و به‌ویژه تجارت الکترونیک را در پی دارد. از این رو پیشنهاد می‌شود در صورت بروز اختلافات در زمینه پیونددهی، رویه قضایی جانب اصل آزادی پیونددهی را بگیرد و قانونگذار صریحاً این اصل را در قالب ماده‌ای اعلام کند.

منابع

الف) فارسی

۱. اسماعیلی، محسن؛ توکلی کیا، امید (۱۳۹۱). «شرط ارتکازی در فقه امامیه و حقوق ایران»، حقوق اسلامی، ش ۳۲، ص ۳۵-۷.
۲. امامی، اسدالله (۱۳۹۳). حقوق مالکیت معنوی، ج ۱، ج دوم، تهران: میزان.
۳. باریکلو، علیرضا (۱۳۹۲). مسئولیت مدنی، تهران: میزان.
۴. بجنوردی، سید محمد (۱۴۰۱ق). قواعد فقهیه، تهران: عروج.
۵. رهبری، ابراهیم؛ نجات‌زادگان، سعید؛ نجات‌زادگان، حمید (۱۳۹۶). «بررسی انواع پیوندهای اینترنتی از منظر حق مؤلف»، مطالعات حقوقی، دوره ۹، ش اول، ص ۱۳۹-۱۰۹.
۶. زرکلام، ستار (۱۳۸۷). حقوق مالکیت ادبی و هنری، ج اول، تهران: سمت.
۷. صفایی، سید حسین (۱۳۸۹). مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، تهران: سمت.
۸. عیسیایی تفرشی، محمد؛ حکمت‌نیا، محمود (۱۳۸۳). «مسئولیت مدنی ناشی از اضرار به مالکیت فکری»، نامه مفید، ش ۴۳، ص ۹۱-۱۱۰.
۹. قاسم‌زاده، سید مرتضی (۱۳۸۷). الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، تهران: میزان.
۱۰. کلومبه، کلود (۱۳۸۵). اصول بنیادین حقوق مؤلف و حقوق مجاور در جهان، ترجمه علیرضا محمدزاده وادقانی، ج اول، تهران: میزان.
۱۱. محسنی، سعید؛ قبولی درافشان، سید محمد مهدی (۱۳۹۴). حقوق ادبی و هنری، ج اول، مشهد: پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی.
۱۲. محقق داماد، سید مصطفی (۱۴۰۶ق). قواعد فقه، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
۱۳. ----- (۱۳۸۸). نظریه عمومی شروط و التزامات در حقوق اسلامی، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.

ب) عربی

۱۴. آخوند خراسانی، محمد کاظم (۱۴۰۹ق). کفایة الأصول، قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
۱۵. اصفهانی، فتح‌الله بن محمد جواد (شیخ الشریعه) (۱۴۱۰ق). قاعده لا ضرر، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۶. تبریزی، جواد (۱۴۱۶ق). ارشاد الطالب، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۱۷. حسینی مراغی، میر عبدالفتاح (۱۴۱۷ق). العناوین الفقهیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۸. حسینی سیستانی، سید علی (۱۴۲۲ق). المسائل المنتخبه، قم، دفتر آیة‌الله سیستانی.
۱۹. ----- (۱۴۱۴ق). قاعده لا ضرر ولا ضرار، قم: دفتر آیة‌الله سیستانی.
۲۰. خمینی، سید روح‌الله (بی‌تا). الرسائل، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
۲۱. خوانساری، موسی بن محمد نجفی (۱۳۷۳ق). رساله فی قاعده نفی الضرر، تهران: المکتبه المحمدیه.
۲۲. خوئی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۲ق). مصباح الفقاهه، بیروت: الهادی.
۲۳. عراقی، آقا ضیاء‌الدین (۱۴۱۸ق). قاعده لا ضرر، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۲۴. کاشف الغطاء، شیخ جعفر (۱۴۳۲ق). القواعد السنه عشر، بیروت: شرکه صبح للطباعه و التجلید.
۲۵. مشکینی اردبیلی، میرزا علی (بی‌تا). مصطلحات الفقه، بی‌جا، بی‌تا.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۱۱ق). القواعد الفقهیه، قم: مدرسه امام امیرالمؤمنین (ع).
۲۷. موسوی بجنوردی، سید حسن (۱۴۱۹ق). القواعد الفقهیه، قم: الهادی.
۲۸. نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی (۱۴۱۷ق). عوائد الأيام، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

ج) خارجی

29. Ashok, Arathi (2010), "Economic Rights of Authors under Copyright Law: Some Emerging Judicial Trends", *Journal of intellectual property rights*, Vol 15, pp.46-54.
30. CASE C-160/15 GS MEDIA, 2016.
31. Flytzani, Marilena (2017), *Copyright Issues Pertaining to Linking, Framing and Browsing on the Internet*, LLM Thesis, Thermi, International Hellenic University.
32. Ginsburg, Jane C, Budiardjo, Luke Ali (2018), "Liability for Providing Hyperlinks to Copyright-Infringing Content: International and Comparative Law Perspectives", *COLUMBIA JOURNAL OF LAW & THE ARTS*, Vol.41, pp.153-224.
33. <http://www.oov.no/eng/ws2.html>.
34. IPNESS (2011), "La responsabilité du fait des liens hypertextes", available at : <https://www.legavox.fr/blog/ipness/responsabilite-fait-liens-hypertextes-5950.pdf>.
35. Lobet, Jean-Luc, Fortin, Helene, Dorban, Nathalie (2003), *Les liens hypertextes et le droit*, DCB, Mémoire de recherché, Lyon, Esssib.
36. Lukosevicius, Audrius (2004), "Does a Link of Internet Page to the Information Placed in Another Internet Site Infringe Copyright?" *International Journal of Baltic Law*, Vol 1, No. 2, pp.76-96.
37. Papadaki, Evangelia, (2017), "Hyperlinking, Making Available and Copyright Infringement: Lessons from European National Courts", *European Journal of Law and Technology*, Vol. 8, No 1, pp.1-24.
38. Radosavljev, Petar Slavko (2016), "New Era for Hyperlinking in EU How GS Media case influenced the Internet Landscape in Europe", Oslo, Faculty of Law, University of Oslo.
39. Sableman, Mark, "Link Law Revisited: Internet Linking Law at Five Years", *16 Berkeley Tech. L.J.*, vol.3, issue 16, pp.1273-1343.
40. Scott, Robert, M (2002), "Deep Linking: Policy and Rule Consideration for Safeguarding Open Internet Navigation", *Telecommunications & High Technology Law*, Vol. 1, pp.355-380.
41. Shelke, Atmaram (2014), *Issues and Challenges in Protecting Copyrights in Cyberspace: a Comparative Analysis*, Ph.d Thesis, Maharashtra, Symbiosis International University.
42. Strowel, Alain, Ide, Nicolas (2002), Liability with Regard to Hyperlinks, *COLUMBIA-VLA JOURNAL OF LAW & THE ARTS*, Vol.24, No.4, pp.101-146.
43. Tanghe, Yole (2016), "Copyright Protection in the Digital Era: Hyperlinking and the Right of Communication to the Public. The GS Media Case", *European Papers*, Vol. 1, No 3, pp.1215-1224.
44. www.w3.org/TR/REC-html40/struct/links.html.
45. Yang, Fanshu (2010), "Infringement of Intellectual Property Rights over the Internet and Private International Law", MPhil thesis, Nottingham, *University of Nottingham*.